

Verba: Anuario Galego de Filoloxía, 49 (2022). ISSN: 2174-4017
<https://doi.org/10.15304/verba.49.8659>

Necrológica

Jesús Pena (1947-2021)

Ramón Mariño Paz¹

¹Universidade de Santiago de Compostela, España

Graça Rio-Torto²

²Universidade de Coimbra, Portugal

O día 28 de outubro de 2021 faleceu o profesor Jesús Pena, catedrático da área de *Lingua española* da USC e membro do Consello de Redacción da revista *Verba* entre os anos 1991 e 2010.

Ramón Mariño, secretario primeiro e director despois da revista, rememora a súa relación persoal co mestre e co amigo.

Graça Rio-Torto, da Universidade de Coimbra, amiga e morfoloxa como Jesús, evoca a súa traxectoria académica e lembra ao compañeiro e amigo que nos deixou.

O IMÁN DE JESÚS

Tiña imán, claro que o tiña. E ben potente.

Encontreime con el por primeira vez no curso 1981-1982, no meu segundo ano universitario en Santiago. Afortunadamente para min, foi o profesor encargado de me ensinar morfoloxía. Supoño que algunhas veces nos falaría desde a súa mesa, sentado no estrado, pero a única imaxe viva daquelas clases que corenta e un anos despois me vén á cabeza é a de Jesús de pé, andando dun lado para outro, disparando datos e argumentos que eu recibía coa mirada fixa nel, tratando de asimilar aquel incitante vendaval de ideas e conceptos.

Si, as súas clases adoitaban ser deambulatorias. Camiñaba constantemente pola aula mentres verbalizaba o seu discurso e con frecuencia facía inflexións de voz que acababan cunha pregunta, case sempre dirixida a unha persoa a quen sinalaba co seu dedo índice. Creo que se trataba dunha forma ben consciente de se asegurar de que os alumnos seguíamos con atención o seu razoamento e lémbrome de que aquelas explicacións deambulantes suscitaban en nós, os que non andabamos pola aula, un aquel de desacougo e un forte desexo de que os nosos cerebros fosen quen de comprender o seu reflexivo discurso. Naquelas clases tiñas que estar moi atento porque o dedo e os magnéticos ollos de Jesús eran esixentes e esperaban de ti respostas atinadas.

Non volví a coincidir con el ata doce anos despois. En 1994, da man de Ramón Lorenzo, pasei a ser secretario da revista *Verba* e no consello de redacción, de par de Lorenzo, Mercedes Brea e Antón Santamarina, estaba Jesús. Con certeza, el non se lembraba de min, pois aquel grupo do curso 1981-1982 xa ocuparía entón un nebuloso recuncho na súa memoria e ademais eu orientárame cara á filoloxía galega e en 1986 comezara a traballar como profesor non en Compostela, senón en Ourense. El non se lembraba ben de min, seguro, mais eu conservaba ben fresca no meu cerebro aquela imaxe do esixente e reflexivo profesor deambulante, que me obrigaba a tratalo con tanto respecto como a Mercedes, Antón e don Ramón, pero ademais con certo distanciamento que pouco e pouco, inadvertidamente, foi cedendo e dando paso a unha relación cada vez máis cómoda e cordial.

Cafés, xantares, conversas, confidencias e informes para *Verba* acabaron tecendo entre nós un vínculo que perdurou ano tras ano. Foi un vínculo feliz, desinteresado, completamente libre das servidumes que adoita impoñer o feito de compartir departamento ou área de coñecemento. A miña relación con el foi moito máis persoal ca profesional, porque os mundos académicos en que nos moviamos eran distintos e quizais tamén un pouco distantes en certos aspectos. Con todo, aínda que xustamente por isto non son unha persoa idónea para valorar o seu labor científico, creo que non me deixo enganar pola amizade se digo que Jesús Pena deixa unha obra que o consagra como un referente de consulta obrigada no eido da morfoloxía léxica, da creación de palabras na historia da lingua castelá e na morfoloxía en xeral. *Usos anómalos de los sustantivos verbales en el español actual* (1976), *La derivación en español: verbos derivados y sustantivos verbales* (1980) e a *Base de datos morfológica del español*

(BDME) son, entre outras, pezas maxistras dun legado que seguirá atraendo a atención dos morfológos desexosos de aprender, entender, reflexionar.

Si, Jesús tiña imán. Ben o advertiu David Serrano Dolader no saudoso retrato con que recentemente o despediu na revista *Moenia*. Ben se ve, tamén, que a David o engancharon por igual a obra do mestre e o brazo con que o mestre, con cordial magnetismo, coa intención de lle falar sen prásas sobre centos de cousas, adoitaba turrar del para o separar dos grupos con que os dous camiñaban en cada edición dos *Encuentros de morfológos*.

Foise Jesús. Alá van aqueles cafés no bar Liñares e tantas e tantas outras cousas que eu compartín con el! Foise Jesús, mais a súa lembranza perdurará na cabeza e no corazón dos que o quixemos, e a súa obra científica seguirá a proxectar luz e a espertar vocacións investigadoras. Foise Jesús, mais o seu imán quedará con nós mentres nós vivamos.

RAMÓN MARIÑO PAZ

AO PROFESSOR E AMIGO JESÚS PENA

Recordar Jesús Pena Seijas no ano do seu 75º aniversario traz à memoria lembranzas amigas e saudosas do Professor Catedrático (1983) de *Lengua Española* da Universidade de Santiago de Compostela, do doutor em Filologia Românica (1976) pela mesma universidade, do morfológo de méritos amplamente reconhecidos no panorama da Linguística das línguas românicas, do Mestre e do Amigo que prematuramente nos deixou no ano de 2021 e que grangeou respeito, admiração e apreço por todos aqueles que com ele tiveram o privilégio de privar. A comunidade académica, e em particular a Universidade onde desenvolveu toda a sua atividade docente e de investigación e a Real Academia Española, de que era membro correspondente, ficam mais pobres sem um investigador de renome internacional, que fez renascer os estudos morfológicos, especialmente os consagrados à língua espanhola, nas suas conexões com as línguas românicas, e na sua relação matricial com o latim.

Foi autor de uma extensa bibliografía, da qual se destacan os libros *Usos anómalos de los sustantivos verbales en el español actual* (USC, Secretariado de Publicaciones 1976), *La derivación en español: verbos derivados y sustantivos verbales* (USC, Secretariado de Publicaciones 1980), que tem origem na sua tese de doutoramento, e *Procesos morfológicos: zonas de interferencia* (2017). Ao longo dos anos foi construindo um consistente e perspicaz conjunto de reflexões sobre as unidades morfológicas, os processos de formação de palavras, os modelos de descrição em morfologia, a relação derivativa, as conexões entre morfologia léxica, história da língua, lexicologia e lexicografia. Os títulos seguintes falam por si: *Las categorías gramaticales: sobre las denominadas "categorías verbales"* (1985), *Sobre los modelos de descripción en morfología* (1990), *La palabra: estructura y procesos morfológicos* (1991), *La formación de verbos en español: la sufijación verbal* (1993), *Sobre la definición del morfema* (1995), *Formación de palabras, gramática y diccionario* (1995), e *La derivación en español: verbos derivados y sustantivos verbales* (1999), *Partes de la morfología. Las unidades del análisis morfológico* (1999, em *Gramática descriptiva de la lengua española*, 4305-4366), *Formación de palabras* (2000), *Morfología derivativa y diccionario* (2002), *La relación derivativa* (2003), *Morfología de los nombres de cualidad derivados* (2004), *Propuesta metodológica para el establecimiento de familias léxicas en una consideración histórica: el caso de hacer* (2009), *La morfología léxica ante los retos del siglo XXI* (2009).

Todos os seus estudos têm uma sólida fundamentação histórica, pois Jesús Pena sempre considerou, mesmo em tempos predominantemente sincronicistas, que a morfologia léxica de uma língua não pode ser dissociada da gramática histórica da mesma. Em entrevista que deu a

Mar Campos Souto (*Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua* 2, 2009: 11-18), afirma (p. 16)

La dimensión histórica de las lenguas naturales es muy perceptible en el campo de la formación de palabras. Ignorar este hecho al estudiar la morfología léxica supone una carencia enorme que acarrea descripciones incompletas, cuando no deformaciones en la visión de los hechos morfológicos. Dicho con toda claridad, para investigar al menos con cierto grado de profundidad en el dominio de la formación de palabras de una lengua románica como el español, es necesario –no suficiente, claro está– tener buenos conocimientos de la historia de la lengua, de su gramática histórica, así como unos buenos conocimientos de latín. Por otro lado, puestos a hacer morfología comparada, parece más coherente y adecuado empezar por comparar la morfología del español con la de las lenguas románicas y del latín, lenguas genética y tipológicamente muy próximas. Para terminar con la respuesta a su pregunta, el único resquicio que veo para recuperar parte del terreno perdido en morfología histórica es el que se vislumbra con la confección del NDHE, que prepara la Real Academia Española bajo la dirección del profesor José Antonio Pascual.» (p. 16).

Jesús Pena constituiu uma equipa que viria a traballar numa das suas obras maiores, mais inovadoras e mais relevantes que nos legou —a *Base de datos morfológica del español* (BDME) —, concebida para dar apoio ao NDHE na configuração das famílias léxicas do espanhol nos diversos períodos históricos descritos no mencionado dicionário.

A *Base de datos morfológica del español* (BDME) teve origem numa base de dados morfológica prévia, que Jesús Pena desenhou nos anos 80, quando preparava os primeiros trabalhos de fôlego sobre a morfologia léxica do espanhol, na sua relação com o latim, que conhecia profundamente e cujo concurso considerava fundamental para o cabal entendimento das línguas românicas. Tendo sempre privilegiado na sua trajetória de investigação a gramática histórica e a morfologia léxica do espanhol, numa perspetiva sincrónica e diacrónica, dirigiu desde 2009 o projeto *MORFOGEN*, que alberga uma base de dados morfológica de palavras espanholas e latinas, e uma aplicação para entrever as relações de parentesco das famílias léxicas desenvolvidas ao longo dos tempos. No presente, a BDME está concebida como

un archivo morfológico de carácter diacrónico, que permitirá obtener información precisa sobre cómo se organizan las palabras en el interior de familias léxicas. En este banco de datos se almacenan propiedades morfológicas del léxico de varias lenguas emparentadas, en especial del español y del latín. A partir de la palabra-raíz de cada familia léxica que, en muchos casos, tendrá origen latino, se agrupan todas las voces que la integran y se efectúa un análisis morfológico minucioso de cada uno de los vocablos incorporados a la base [...] con objeto de obtener una representación de las familias y subfamilias léxicas en diferentes épocas del español.

Los términos están relacionados por dos tipos de parentesco (simultánea o alternativa- mente, según la historia de cada palabra):

1. Origen, que establece los vínculos etimológicos.
2. Base, que establece los vínculos morfológicos dentro de una misma lengua.»
<https://bdme.iatext.es/bdme/la-base-de-datos.html>

Tanto quanto homenagear o académico arguto, sagaz, de uma lucidez implacável e de uma capacidade de trabalho inesgotável, gostaria de prestar o meu tributo ao queridíssimo amigo, homem despretençioso que apreciava os prazeres simples e genuínos da vida, senhor de uma sabedoria e empatia ímpares, que eu e minha família não esqueceremos. O seu legado será perpetuado e honrado pela súa esposa, pelos discípulos mais próximos que participam diretamente na *BDME*, e por todos os que tiveram a felicidade de beneficiarem do saber e da amizade de Jesús Pena, que para sempre está nos nossos corações.

Por último, seja-me permitida uma nota mais pessoal. Meu marido, minha filha e eu, todos recordamos de forma impressionante os vários e afetivos encontros interfamiliares que Jesús e María José nos proporcionaram, na sua adorável quinta, e os passeios culturais e turísticos com que nos presentearam, pela amada Galiza. Jesús e María José são anfitriões de coração cheio, cicerones ímpares, pelo seu muito saber e pela sua genuína afabilidade. Bem hajam, queridos amigos!

GRAÇA RIO-TORTO